

WITRAŻE PROJEKTU ZDZISŁAWA KULIKOWSKIEGO W KATEDRZE ŚW. MIKOŁAJA W ELBLĄGU

Słowa kluczowe: polski witraż XX w., katedra św. Mikołaja w Elblągu, Zdzisław Kulikowski, Leonard Brzeziński, ks. dr Mieczysław Józefczyk, sztuka sakralna XX w., sztuki plastyczne

Key words: 20th Century Polish stained glass window, Saint Nicolaus Cathedral in Elblag, Zdzisław Kulikowski, Leonard Brzeziński, Reverend, Dr. Mieczysław Józefczyk, 20th Century Sacred Art, Visual Art

Schlüsselwörter: polnische Glasmalerei vom 20. Jh., Kathedrale St. Nikolaus-Kathedrale in Elbing, Zdzisław Kulikowski, Leonard Brzezinski, Dr. Mieczysław Józefczyk, spirituelle Kunst des 20. Jh., bildende Künste

Niniejszy artykuł poświęcony jest witrażom znajdującym się w katedrze św. Mikołaja w Elblągu projektu artysty plastyka Zdzisława Kulikowskiego z Torunia, historii ich powstania i zawartej w nich ikonografii¹.

TWÓRCA WITRAŻY KATEDRY ELBLĄSKIEJ

Zdzisław Kulikowski, artysta plastyk, urodził się 25 lipca 1919 roku w Wilnie, jako syn Ottona Kulikowskiego i Marii z Mosiewiczów. Ojciec był lekarzem stomatologiem. Zmarł przedwcześnie w 1920 roku, tuż przed narodzinami drugiego syna, Ottona. Matka, z zawodu pielęgniarka, samotnie wychowywała synów, których osierociła w 1937 roku. Wychowaniem braci zajęły się ciotki, siostry ojca. Mimo przedwczesnego odejścia rodziców, obaj bracia zdobyli wyższe wykształcenie.

* Elżbieta Hudzik – w 2004 ukończyła studia magisterskie na Wydziale Sztuk Pięknych w Toruniu, kierunek Ochrona Dóbr Kultury. Obecnie pracuje w Sekcji Zbiorów Graficznych, Oddział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, wnuczka Zdzisława Kulikowskiego; e-mail: eh@umk.pl

¹ Artykuł napisany jest na podstawie pracy magisterskiej autorki pt. *Życie i twórczość Zdzisława Kulikowskiego*, obronionej w 2004 r. na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Praca napisana pod kierunkiem prof. Józefa Poklewskiego.

Zdzisław Kulikowski ukończył w Wilnie renomowane Gimnazjum Państwowe im. Króla Zygmunta Augusta, otrzymując w 1940 roku świadectwo dojrzałości.

Podczas wojny był żołnierzem Armii Krajowej Okręgu Wileńskiego. Pracował także w tym czasie w różnych zawodach, np. jako ślusarz i elektromonter.

W 1942 roku ożenił się z Barbarą Rychłowską, aktorką i reżyserką, która po wojnie pracowała w toruńskim teatrze lalek „Baj Pomorski”. Barbara była córką Franciszka Rychłowskiego (1878–1949), aktora, reżysera i dyrektora teatrów wileńskich, w tym teatru „Lutnia” w Wilnie² oraz Haliny Dunin Rychłowskiej z domu Gulik (1888–1952), która także była aktorką i śpiewaczką w teatrach Wilna, Torunia, Gorzowa i Olsztyna³.

Zdzisław i Barbara mieli dwójkę dzieci. Córka Halina (ur. 1952) doktor biologii, pracowała jako adiunkt na Wydziale Biologii, a później w Biurze Programów Międzynarodowych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Syn Wojciech (ur. 1954), ukończył konserwację na Wydziale Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, jest konserwatorem dzieł sztuki i mieszka w Kanadzie.

W roku 1944 Zdzisław Kulikowski rozpoczął studia plastyczne w filii Leningradzkiego Instytutu Sztuk Pięknych w Wilnie. Po repatriacji 9.05.1945 przyjechał z żoną do Torunia, gdzie kontynuował studia na Wydziale Sztuk Pięknych i w 1951 roku otrzymał dyplom artysty malarza. Podczas studiów uczęszczał na zajęcia profesorów, którzy kontynuowali tu w Toruniu tradycje wileńskiego Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego, takich jak: Tymon Niesiołowski, Bronisław Jamontt, Jerzy Remer, Stefan Narębski, Stanisław Horno-Popławski, Jerzy Hoppen, Witold Sylwanowicz, Konrad Dargiewicz, Kazimierz Hartleb, artysta malarz Leonard Torwirt i innych.

W latach 1948–1952 pracował jako nauczyciel rysunku w Szkole Odzieżowej w Toruniu. W 1952 roku rozpoczął pracę jako asystent na Wydziale Sztuk Pięknych UMK.

Od 1957 do 1964 roku zajmował stanowisko starszego asystenta. Po zakończeniu pracy na UMK 30.09.1964⁴ pracował samodzielnie i przy współpracy z kolegami plastykami.

Od 1950 roku był członkiem Polskiego Związku Artystów Plastyków, sekcji Architektury Wnętrz⁵. Był pięciokrotnym przewodniczącym Sekcji Architektury Wnętrz. Wybierany był także do zarządu oddziału i zarządu okręgu ZPAP w Toruniu. Otrzymał Złotą Odznakę ZPAP, a także Honorową Odznakę PSP.

W 1977 roku został ustanowiony rzeczoznawcą w specjalności: „Ocena dzieł sztuki współczesnej w zakresie architektury wnętrz”⁶.

Zdzisław Kulikowski miał wszechstronne uzdolnienia i zainteresowania plastyczne. Zajmował się projektowaniem wnętrz, głównie kościelnych, ale także lokali użytkowych, projektował scenografie dla teatru lalek, sporadycznie zajmował się

² *Słownik Biograficzny Teatru Polskiego 1765–1965*, t. 1, Warszawa 1973, s. 614.

³ Tamże, s. 148.

⁴ Archiwum UMK, teczka osobowa Z. Kulikowskiego, K-24a-125/1964.

⁵ Archiwum ZPAP, Teka Akt Osobowych nr 150 A.Z. Kulikowski, Nr legitymacji 1885.

⁶ Archiwum rodziny Kulikowskich, Zaświadczenie Nr 728, Warszawa. Dnia 22 marca 1977, Ministerstwo Kultury i Sztuki.

także malarstwem i grafiką. Główną jednak pasją, której poświęcił najwięcej czasu było projektowanie witraży.

Wiele zamówień kościelnych na projekty wystroju wnętrz przypada na lata 60. i 70. XX w. Związane były one z przemianami po II Soborze Watykańskim, który wniósł nowe przepisy liturgiczne. Zamówienia obejmowały zaprojektowanie ołtarza głównego „faciem ad populum” (twarzą do ludu), pulpitu lektora, ambonki, niejednokrotnie ławek, konfesjonału, posadzki oraz kolorystki wnętrza. Artysta projektował także metalowe kraty zamykające wejścia do kościołów lub kaplic. Z. Kulikowski wykorzystywał zwykle naturalne surowce – głównie drewno, a na posadzki – naturalne kamienie: granity, marmury, piaskowce.

Prace wykonywał przede wszystkim dla kościołów diecezji włocławskiej, m.in. dla Katedry we Włocławku (1969–1973), kościoła parafialnego w Karnkowie (1970), Charłupi Wielkiej (1974), Koninie (1979) i Lubstówku (1973). Inne realizacje wykonane były także m.in. dla kościołów w Chełmnie (1967–1968), Koźminku (1972) i Kaliszu Wielkopolskim (1974)⁷.

Projekty Zdzisława Kulikowskiego cieszyły się uznaniem i często był za nie chwalony. Ksiądz Bogdan Czapski z parafii w Choczcu tak pisał w liście do artysty z 14 czerwca 1972 roku; „Wszystkim, nie wyłączając księdza Biskupa wykonany projekt bardzo się podoba”⁸.

Inną bardzo ciekawą realizacją, związaną z zamówieniami sakralnymi był obraz Matki Boskiej Armii Krajowej [zob. il. nr 2 w Aneksie, s. ...]. Zamówiony on został u Zdzisława Kulikowskiego 6 maja 1979 roku przez księdza Władysława Szczepaniaka z Gosławic koło Konina, byłego żołnierza Armii Krajowej⁹. Obraz ten został ofiarowany w darze papieżowi Janowi Pawłowi II podczas Jego pierwszej pielgrzymki do Ojczyzny. Ksiądz Szczepaniak tak pisze w liście do artysty: „Najważniejsze jest to, że Papież 2 czerwca wieczorem, kiedy oglądał dary, najdłużej zatrzymał się przy pracy Pana Profesora, długo patrzył, otoczenie widziało wzruszenie, a potem zmienionym głosem powiedział: ‘chciałbym ten obraz mieć u siebie w domu’¹⁰. W kolejnym liście ks. Szczepaniak powiadamia artystę: „Gaudium magnum [Wielka radość] obraz Pana Profesora pojechał do Rzymu, na Watykan [...]”¹¹.

Projekty Zdzisława Kulikowskiego do lokali użyteczności publicznej powstawały głównie jako prace zespołowe. Najbardziej prestiżowy był projekt wnętrza Filharmonii Pomorskiej w Bydgoszczy realizowany w latach 1955 – 1958 przez zespół toruńskich artystów plastyków w składzie: prof. Stefan Narębski, Józef Kotlarczyk, Józef Kozłowski i Zdzisław Kulikowski¹². Za projekt ten zespół otrzymał w 1960

⁷ Archiwum rodziny Kulikowskich, korespondencja, notatki, protokoły, projekty.

⁸ Archiwum rodziny Kulikowskich, list od księdza Bogdana Czapskiego z 14 VI 1972.

⁹ Archiwum rodziny Kulikowskich, notatka Z. Kulikowskiego.

¹⁰ Jw., list ks. Szczepaniaka z 9 VII 1979.

¹¹ Jw., list ks. Szczepaniaka z 7 III 1980.

¹² *Filharmonia Pomorska w Bydgoszczy*. Program koncertów inauguracyjnych (nowego gmachu), Bydgoszcz, 16 listopada 1958 – 22 listopada 1958, tekst: Andrzej Szwalbe, dyrektor Filharmonii Pomorskiej, s. 57–59.

roku nagrodę II stopnia Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury¹³. Inne realizacje, które należy tu wymienić to: projekt wnętrz Dworca Głównego w Toruniu z 1965 i PDT (Powszechny Dom Towarowy) w Toruniu – prace zespołowe z długoletnim współpracownikiem Z. Kulikowskiego, Romualdem Drzewieckim – artystą plastykiem, architektem wnętrz, scenografem, członkiem Grupy Toruńskiej, wieloletnim pracownikiem naukowym w Katedrze Architektury Wnętrz¹⁴, projekt wnętrza sklepu „E. Wedel” w Toruniu – wspólnie z Józefem Kozłowskim¹⁵, a także projekt wnętrza sklepu „Dom Pana – Moda Męska” w Toruniu¹⁶.

Projektant śledził na bieżąco nowoczesne trendy w architekturze wnętrz. W swojej bibliotece posiadał m.in. czasopismo niemieckie poświęcone architekturze wnętrz – „Baumaister”.

Kolejną dziedziną sztuki sakralnej, której artysta poświęcił wiele lat pracy, były witraże. Pierwsze projekty witraży wykonane przez Zdzisława Kulikowskiego powstały w latach 50. XX w. przy ścisłej współpracy z Edwardem Kwiatkowskim (1904–1971) – artystą plastykiem, witrażystą, adiunktem przy Katedrze Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK, założycielem w 1952 roku pracowni konserwacji witraży w Toruniu (w ramach Pracowni Konserwacji Zabytków), współtwórcą nowej metody konserwacji witraży średniowiecznych, badaczem i miłośnikiem sztuki witrażowej¹⁷.

Do ich wspólnych realizacji należą m.in. projekty pięciu witraży do kościoła sióstr klarysek w Bydgoszczy w latach 1955–1956, projekty do Fary w Bydgoszczy z roku 1959, a także do katedry we Włocławku¹⁸.

Wspólną pracą Z Kulikowskiego, E. Kwiatkowskiego, a także R. Drzewieckiego był witraż do kawiarni dworca kolejowego Toruń Główny, przedstawiający stylizowane historyczne pierniki toruńskie.

Część projektów z tego okresu pokazana została na wspólnej wystawie Heleny Papee-Bożykowej, Zdzisława Kulikowskiego i Edwarda Kwiatkowskiego¹⁹. Wzmianka o tej wystawie ukazała się 25 kwietnia 1959 roku w *Dzienniku Wieczornym*²⁰.

Najdłuższa i zaopatrzona w liczne, duże i „niekiedy prestiżowe zamówienia”²¹, była współpraca z Leonardem Brzezińskim z Szamotuł.

¹³ *Plastyka Toruńska 1920–1965*, Katalog Wystawy Monograficznej Środowiska Artystycznego w Toruniu: 1920–1939 i 1945–1965, Toruń 1966, s. 58.

¹⁴ *Wystawa Rysunkowa Romualda Drzewieckiego*, ZPAP Okręg Warszawski, marzec – kwiecień 1967.

¹⁵ *Plastyka Toruńska 1920–1965*, Katalog Wystawy Monograficznej Środowiska Artystycznego w Toruniu: 1920–1939 i 1945–1965, Toruń 1966, s. 52.

¹⁶ Archiwum rodziny Kulikowskich.

¹⁷ *Toruński Słownik Biograficzny*, pod redakcją Krzysztofa Mikulskiego, t. 3, s. 126–128, Toruń 2002.

¹⁸ Archiwum rodziny Kulikowskich, umowa z dnia 9 kwietnia 1965 – AH/80/65.

¹⁹ *Witraże Heleny Papee-Bożykowej, Zdzisława Kulikowskiego i Edwarda Kwiatkowskiego*, Katalog wystawy, ZPAP – CBWA, Toruń 1959.

²⁰ M. Krystyn, *Toruński witraż w salonach Artura*, w: *Dziennik Wieczorny*, rok 1 – nr 97, 25.04.1959, s. 4.

²¹ L. Brzeziński, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacielu*, Szamotuły 2001, maszynopis.

Leonard Brzeziński (1934–2018) – artysta plastyk, witrażysta, członek ZPAP, decyzją ministra Kultury i Sztuki ustanowiony został rzeczoznawcą w zakresie witrażu²². Pracował w Pracowni Witrażowniczej w Toruniu, kierowanej przez Edwarda Kwiatkowskiego. Pierwsze nauki pobierał u ojca w pracowni witraży w Szamotułach, którą przejął po jego śmierci. Realizował tam liczne projekty witraży Zdzisława Kulikowskiego, między innymi do katedry św. Mikołaja w Elblągu (1969–1989), do Sochaczewa (1967), Węgorzewa (1972–1976), Gdańska (1971–1972), Gawłuszowic (1973–1976), Lipna (1969–1970) i wielu innych miejscowości.

Spośród wielu interesujących projektów Z. Kulikowskiego, zrealizowanych w pracowni L. Brzezińskiego warto tu wspomnieć witraż milenijny do kościoła pod wezwaniem Matki Bożej Różańcowej w Sochaczewie (1967). Prace nad nim trwały cały rok. Witraż ma imponujące rozmiary około 100 metrów kwadratowych. Przedstawia Matkę Boską, patronkę kościoła z Jezusem, aniołów trzymających tablice z tekstem *Bogurodzicy*, świętych, sceny historyczne upamiętniające chrzest Polski oraz Wielką Nowennę 1957–1966. Leonard Brzeziński pisał: „Witraż ten został przez krytykę dobrze oceniony i wiele razy reprodukowany. Zaliczony został do osiągnięć sztuki witrażowej okresu powojennego XX wieku”²³. Reprodukacja witraża z Sochaczewa zamieszczona została m.in. w albumie *Kościół w Polsce*²⁴ oraz w czasopiśmie: *Za i Przeciw*²⁵ i *Sursum Corda*²⁶. W latach 1976–1978 Leonard Brzeziński wykonał do kościoła w Sochaczewie kolejne witraże według projektów Zdzisława Kulikowskiego – na chórze przedstawienie Sądu Ostatecznego, a w kaplicy sceny z życia Matki Bożej²⁷.

Największą w rozmiarze spośród wielu, wielu innych realizacji i niewątpliwie dziełem życia artysty były projekty witraży do gotyckiego kościoła – katedry św. Mikołaja w Elblągu. Zdzisław Kulikowski poświęcił im niemal 20 lat.

Zdzisław Kulikowski zaprojektował ogółem do katedry elbląskiej ponad 40 witraży różnych rozmiarów, o powierzchni od około 1 m² do około 30 m². Są to witraże zarówno figuralne, jak i geometryczne.

Do swojej pracy artysta przygotowywał się zawsze bardzo starannie i profesjonalnie. Powstawanie kolejnych projektów poprzedzone było liczną korespondencją i konsultacjami teologicznymi z księdzem infulatem dr. Mieczysławem Józefczykiem, protonotariuszem apostolskim, wikariuszem generalnym oraz konserwatorem zabytków diecezji elbląskiej, który od roku 1968 do 2005 był proboszczem parafii św. Mikołaja (od 1992 roku parafii Katedralnej)²⁸.

²² S. Hazak, *50-lecie pracy twórczej szamotulskiego artysty witrażysty – Leonarda Brzezińskiego*, w: *Sursum Corda* – Czasopismo parafii kolegiackiej w Szamotułach, nr 7, grudzień 2001.

²³ L. Brzeziński, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacieliu*, Szamotuły 2001, maszynopis.

²⁴ *Kościół w Polsce*, Wydawnictwo Novum, 1969, tablica XXV.

²⁵ *Za i Przeciw*, nr 29, 21.06.1968.

²⁶ *Sursum Corda*, Czasopismo parafii kolegiackiej w Szamotułach, nr 7, grudzień 2001.

²⁷ L. Brzeziński, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacieliu*, Szamotuły 2001, maszynopis.

²⁸ M. Józefczyk, *Historia* [Katedry w Elblągu], Oficjalny serwis internetowy Katedry w Elblągu, <http://www.katedra.elblag.opoka.org.pl/> [dostęp: 21.03.2018].

Obszerna korespondencja, wspólne konsultacje i spotkania towarzyszyły również współpracy z Leonardem Brzezińskim, który w swojej pracowni w Szamotulach kończył realizację witraży już po śmierci Zdzisława Kulikowskiego, w roku 1991.

Leonard Brzeziński pisze: „Za największą pracę mojego życia uważam wykonanie witraży do katedry pw. św. Mikołaja w Elblągu [...]”²⁹.

Zagadnienia ikonograficzne Zdzisław Kulikowski omawiał także z księdzem jezuitą Mieczysławem Nowakiem z Torunia.

Należy wspomnieć tu kilka słów na temat historii elbląskiego kościoła. Obecny kościół powstał w latach 1330–1380. Pierwotnie świątynia miała formę bazyliki, a kolejne przebudowy w XIV i XV wieku nadały jej kształt halowy. Pod koniec XVI wieku wieżę wyposażono w renesansowy hełm i mieściła ona 7 dzwonów. W 1777 roku od uderzenia pioruna w wieżę wybuchł pożar i świątynia uległa ogromnym zniszczeniom. Odbudowa prowadzona w trudnych czasach rozbiorów nie przywróciła jej dawnej świetności. Kościołowi nadano wówczas barokowy wygląd, otynkowano ściany i filary oraz przemalowano na biało polichromowane wcześniej wszystkie rzeźby. Wieżę odbudowano dopiero w 1906 roku³⁰.

Podczas II wojny światowej w lutym 1945 wraz z całkowitym zniszczeniem Starego Miasta świątynia ponownie spłonęła.

Prace przy odbudowie kościoła prowadzone były od roku 1949. Zadania tego podjął się wówczas ksiądz dziekan Waław Hipsz. Został on jednak po dwóch latach wysiedlony z Elbląga. Dopiero od roku 1954 kolejne prace prowadzone były za czasów księdza dziekana Gedymina Pileckiego³¹, który po 13 latach zginął śmiercią tragiczną. Od tego czasu prace odnowy kościoła prowadzone były pod okiem księdza infułata Mieczysława Józefczyka.

Jak wspomina ks. Józefczyk pisząc o prowadzonych w kościele pracach renowacyjnych, kolejnym etapem była estetyzacja wnętrza. Problem stanowiło zaciemnienie wnętrza i trzeba było rozwiązać kłopot z oknami:

„Należało zaprojektować i wykonać szereg witraży o wysokości ponad dwunastu metrów. Szczególnie ważne były dwa witraże w oknach ściany szczytowej, które w głównej mierze przyczyniały się do zaślepienia wnętrza, skutkiem czego ołtarze były ledwie widoczne [...]”³². Po zamontowaniu w roku 1969 i 1970 dwóch pierwszych witraży, które spełniły swoją rolę i pozwoliły odkryć wreszcie piękno kościoła, trzeba było postarać się o kolejnych sześć dużych witraży. Ks. Józefczyk wspomina tu Zdzisława Kulikowskiego jako projektanta i Leonarda Brzezińskiego – wykonawcę³³.

Autor pisze: „Miały one przedstawiać w wizji artystycznej teologię Zbawienia – od Stworzenia Świata aż do Sądu Ostatecznego. Mniejsze witraże w emporach

²⁹ L. Brzeziński, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacielu*, Szamotuły 2001, maszynopis.

³⁰ M. Józefczyk, w: *Katedra Świętego Mikołaja w Elblągu*, Bydgoszcz 1999.

³¹ Tamże.

³² M. Józefczyk, *Kościół św. Mikołaja w latach 1945–2000*, w: *RE* 2006. Numer specjalny, t. 20, s. 358.

³³ Jw.

miały przedstawiać – od strony północnej historię kościoła św. Mikołaja, od strony południowej były poświęcone papieżowi Janowi Pawłowi II, kardynałowi Wyszyńskiemu, diecezji warmińskiej i miastu Elbląg. Te dwa ostatnie związane były ze zbliżającym się ich 750-leciem³⁴.

W innej publikacji, w znakomitym albumie o katedrze elbląskiej, opatrzonym licznymi ilustracjami także z witrażami projektu Zdzisława Kulikowskiego, ks. dr Mieczysław Józefczyk pisze tak o witrażach w katedrze elbląskiej: „Szczególną ozdobę stanowią witraże wykonane w latach 1969–1989. Przedstawiają one dzieje zbawienia od stworzenia świata do Sądu Ostatecznego. Witraże nad bocznymi emporami poświęcone są tematyce historycznej, związanej z dziejami kościoła św. Mikołaja³⁵”.

IKONOGRAFIA WITRAŻY W KATEDRZE ELBLĄSKIEJ

A. Witraże ściany wschodniej

Prace montażowe rozpoczęto od dwóch witraży na ścianie wschodniej nawy północnej i południowej³⁶. W nawie północnej przedstawione zostało Zmartwychwstanie Pana Jezusa, a w południowej Wniebowstąpienie. Zmartwychwstanie przedstawia w górnej części witraża postać Pana Jezusa w otoczeniu czterech aniołów. U dołu widać rzymskich żołnierzy w zbrojach. Przy Wniebowstąpieniu centralną górną część witraża zajmuje błogosławiący Zmartwychwstały Chrystus w otoczeniu chórów anielskich. Nad Jego głową unosi się Duch Święty w postaci gołębic. Dolna część kompozycji przedstawia Chrystusa w otoczeniu apostołów. Witraże te składają się z 21 kwater i maswerków, całość utrzymana jest w tonacji niebiesko-czerwonej.

B. Witraże nawy północnej

Pierwsze od wejścia główne okno nawy północnej przedstawia stworzenie świata i człowieka, oraz wygnanie pierwszych ludzi z Raju. W czterech górnych kwaterach przedstawione są symbole ciał niebieskich oraz biała gołębicą. Poniżej scena przedstawiająca stworzenie człowieka. Bóg Ojciec prawą ręką błogosławi, a lewą ręką opiera na królewskim jabłku z krzyżem, które przypomina astrolabium. Po lewej stronie postać Chrystusa trzymającego kielich i hostię. Po prawej stronie postać anioła trzymającego za ramię klęczącego Adama. Adam prawą dłonią dotyka promieni emanujących od boskiego tronu. Czwarta postać to anioł, który w prawej

³⁴ M. Józefczyk, *Kościół św. Mikołaja w latach 1945–2000*, w: *RE* 2006. Numer specjalny, t. 20, s. 358

³⁵ M. Józefczyk, w: *Katedra Świętego Mikołaja w Elblągu*, Bydgoszcz 1999.

³⁶ L. Brzeziński, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacielu*, Szamotuły 2001, maszynopis.

dłoni trzyma gołębicę, a w lewej zieloną rybę. W dolnej części witraża umieszczona jest scena przedstawiająca Adama i Ewę w Raju. Oboje okryci są przepaskami z liści. Postać Boga Ojca w czerwonej szacie, zwrócona w stronę Pierwszych Rodziców – w geście karzącym. Nad tą sceną ukazane są postacie czterech aniołów w złocisto-czerwonych szatach. Pierwszy od lewej trzyma w rękach księgę, drugi wskazuje ręką do góry na Boga Ojca, trzeci trzyma zielone drzewo, natomiast czwarty – symbol Słońca i Księżycy. Ostatnie cztery dolne kwatery wypełnione są motywami geometrycznymi. Witraż składa się z 28 kwater, z maswerkiem wypełnionym dekoracją geometryczną. Kolorystyka jest mieszana – motywy czerwone, żółte, pomarańczowe oraz zielone motywy roślinne.

Centrum drugiego witraża zajmuje scena Zwiastowania. Matka Boska w niebieskiej szacie. Nad nią Duch Święty w postaci gołębiczy. W górnych kwaterach postacie dwóch aniołów i sylwetka katedry. W maswerku przedstawiono symbole maryjne. Witraż utrzymany głównie w tonacji niebieskiej, z elementami fioletu oraz żółcieni i zieleni. Witraż złożony z 20 kwater.

Trzecie okno od głównego wejścia zawiera witraż ze sceną Narodzin Chrystusa. U stóp Świętej Rodziny przedstawieni są czterej pasterze i cztery owieczki. W górnej części witraża widnieje chór anielski. Aniołowie trzymają w dłoniach szarfę z napisem *Gloria in Excelsis Deo*. Dominujące barwy to niebieski, błękit i fiolet, oraz niewiele czerwieni i elementów szaro-zielonych. Witraż składa się z 20 kwater. W maswerku widnieje złocista gwiazda betlejemka.

Czwarty witraż od wejścia przedstawia chrzest Narodów. W górnej centralnej części okna przedstawiony jest Chrzest Chrystusa. Święty Jan w zielonej szacie. Jezus stojący w falach Jordanu, u Jego stóp widnieje krzyż lotaryński. Centralne przedstawienie otoczone jest 10 małymi scenami, mieszczącymi się w jednej kwaterze. Sceny te nawiązują do chrztu różnych narodów i wszystkie opatrzone są napisami. Na przykład chrzest Słowian podpisany jest: „Święty Cyrylu i Metody weźcie w opiekę słowiańskie narody”. W scenie chrztu Polski przedstawieni zostali Mieszko i Dobrawa oraz napis: „Raduj się Polsko Chrystusowa – będziesz świętych matką”. Przy chrzcie narodu angielskiego zamieszczono napis: „Jesteście Anglikami – będziecie aniołami”. Pozostałe sceny dotyczą między innymi chrztu Rzymian, Greków, Francuzów, Niemców, Litwinów, Etiopczyków. Resztę kwater wypełniają motywy geometryczne. Witraż składa się z 20 kwater i zwieńczony jest maswerkiem, w którego centralnej części widnieje czerwony kielich, krzyż, kłosa zbóż i ryby. Dominującą barwą jest kolor niebieski, różne odcienie granatu i fioletu, a także motywy czerwone i żółte.

W kaplicy nad zakrystią (nawa północna) znajdują się trzy witraże o tematyce historycznej (po 12 kwater i maswerki) i dwa wąskie witraże geometryczne (po 5 kwater i maswerki).

Pierwszy z witraży poświęcony jest postaci Mikołaja Kopernika. Jego wizerunek umieszczono w drugiej środkowej kwaterze od góry [zob. il. nr 3 w Aneksie, s. ...]. Nad głową astronoma widnieje herb Elbląga, a po bokach są napisy: „Dążeniem uczonego, o ile Bóg pozwoli, jest szukanie we wszystkim prawdy”. Poniżej w trzech kwaterach widać herby miast ważnych w życiu Kopernika – Torunia, Olsztyna i Fromborka. W dolnej części witraża umieszczono najstarszy wizerunek

katedry i napisy dotyczące jej historii w XIII i XV wieku: „Wiek XIII – z pomroku dziejów wychodzi”, „Wiek XV – z bazyliki halowym się staje”.

Drugi witraż przedstawia w górnej części herb diecezji warmińskiej z baranikiem symbolizującym Zmartwychwstałego Chrystusa [zob. il. nr 4 w Aneksie, s. 189]. Niżej trzy kwatery wypełnione są wizerunkami – od lewej – biskupa Marcina Kromera (1512–1589), kardynała Stanisława Hozjusza (1504–1579) i biskupa Szymona Rudnickiego (1605–1621). Pod postaciami umieszczono kolejno trzy herby tych biskupów i napisy charakteryzujące ich postacie: „Był sławą Ojczyzny i chwałą Kościoła”, „Umiłowałem elblązan bardziej niż oni sami siebie”, „Zważnionych jedna – kościół odzyskał”. W dolnej środkowej kwaterze umieszczono sylwetkę kościoła i napisy dotyczące jego historii w XVI i XVIII wieku: „Wiek XVI – trojgiem wież ozdabia miasto”, „Wiek XVIII – orężem z ojczyzną w ruinę popada”.

Trzeci witraż przedstawia postać papieża Pawła VI. Po jego lewej i prawej stronie widnieją napisy: „Dnia 27 czerwca roku pańskiego 1972” oraz „Na polskiej ziemi – polscy pasterze”. Nad postacią papieża umieszczono godło Polski z datami 1945–1975 (rocznica przyłączenia ziem zachodnich do Polski). W dolnej części witraża w trzech kolejnych kwaterach umieszczone są herby biskupów Juliana Wojtkowskiego, Józefa Drzazgi i Jana Obłąka. Pod nimi w środkowej kwaterze znajduje się sylwetka katedry, a po bokach napisy dotyczące ostatnich dwóch wieków z dziejów katedry: „Wiek XIX dwakroć ogniem trawiony”, „Wiek XX – jak feniks z popiołów powstaje”.

We wszystkich tych witrażach dominuje kolor niebieski, sporo jest fioleto, a także pojawia się kolor czerwony, żółty i niekiedy zielony.

C. Witraże nawy południowej katedry

Pierwsze okno od wejścia głównego w nawie południowej zawiera przedstawienie Boga Ojca tronującego na łuku tęczy, rozpostartej nad kulą ziemską. Po lewej stronie postać Matki Boskiej, po prawej Jana Chrzciciela. Nad nimi widać postacie trzech aniołów, a także w jednej z kwater przedstawiono miecz i włócznię. Aniołowie trzymają narzędzia Męki Pańskiej. W środkowej części witraża czterej aniołowie grający na trąbach. Poniżej scena uwalniania człowieka przez Chrystusa z rąk szatana, jawiącego się jako zielony, uskrzydłony smok. Chrystus – Pan Jasności stoi na symbolu Słońca, a szatan – Pan Ciemności – na symbolu Księżyca. Witraż zmontowano z 28 kwater. W maswerku dekoracja geometryczna. Dominuje tu kolor czerwony i zielony.

Kolejny witraż, mniejszy od pozostałych, zbudowany jest z 12 kwater. W części centralnej widnieje postać Matki Boskiej trzymającej na rękach Dzieciątko. Stojąca na Księżycu, otoczona promienistą poświatą. W prawym dolnym rogu ukazana jest postać świętego Jana Ewangelisty, trzymającego księgę i pióro. U jego stóp ogromny orzeł – symbol i atrybut świętego. W tło wkomponowano liczne świeczniki z płonącymi na czerwono świecami. Dominuje czerwień i zieleń. Różne odcienie koloru żółtego i brązu. Elementy niebieskie, granatowe i fioletowe.

Poniżej znajdują się trzy niewielkie, podwójne witraże, po trzy kwatery każdy. Na nich widnieją po dwie postacie świętych. Niestety, z powodu przysłonięcia okien

przez balustradę, nie udało mi się ich rozpoznać. W maswerkach umieszczono kolejno od lewej: symbol alfy i omegi, skrzyżowane klucze piotrowe oraz księgę Pisma Świętego.

Trzeci witraż przedstawia Mękę Pańską. W górnej części widnieje Chrystus przed Piłatem, który dzierży berło. Obok niego jego małżonka. Po lewej dwie postacie, być może Annasz i Kajfasz, oraz dwóch rzymskich żołnierzy. Niżej Pan Jezus upadający pod krzyżem oraz postać Szymona Cyrenejczyka, pomagającego dźwigać krzyż. Zielony kolor krzyża nawiązuje do symbolu Drzewa Życia. Obok widnieją dwie postacie rzymskich żołnierzy. Witraż składa się z 28 kwater. Maswerk z dekoracją geometryczną. Dominuje kolor czerwony. Są też elementy żółte, zielone i fioletowe.

Ostatni witraż z przedstawieniem Zesłania Ducha Świętego. W górnej części Bóg Ojciec, otoczony siedmioma gołębicami. Obok postacie trzech aniołów. W dolnej części Chrystus w otoczeniu apostołów. Między nimi postać Matki Boskiej. Nad głowami wszystkich unoszą się czerwone języki ognia. Drugi od dołu rząd kwater zawiera napis: „Napełnieni byli wszyscy Duchem Świętym”. Witraż ma 28 kwater. W maswerku Duch Święty w postaci gołębicy. Przeważa kolor czerwony i niebieski.

D. Witraże w emporze południowej

Pierwsze okno przedstawia w górnej części postacie św. Jacka i św. Mikołaja. Nad nimi napis: „Święci patronowie Elbląga miejcie nas w swojej opiece”. Poniżej umieszczono historyczne herby Kapituły Warmińskiej, Diecezji Krakowskiej, Starego Miasta Elbląga i współczesny herb Elbląga oraz daty MCCXXXVII i MCM-LXXXVII. W najwyższych kwaterach napisy: „Najlepszemu, Najwyższemu Bogu chwała – teraz i na wieki wieków amen”. Maswerk z krzyżem i dekoracją geometryczną. Witraż składa się z 10 kwater.

Kolejne okno upamiętnia postacie św. Wojciecha i św. Bruna (il. nr 6). Napis nad nimi głosi: „Świętej Warmii patronowie módlcie się za nami”, oraz Święta Warmia zawsze wierna”. Poniżej herb prymasa Józefa Glempa i napis z jego zawołaniem: „Caritati in Iustitia” [Przez sprawiedliwość do miłości] oraz po prawej stronie herb biskupa Edmunda Piszczca i napis z jego dewizą biskupią: „Diligamus opere et veritate” [Miłujmy czynem i prawdą]. Pod napisami kolejne herby – Inowrocławia i Pelplina. Na samym dole umieszczono napis: „Diecezja Warmińska erygowana w 1241 – rok jubileuszowy 1991”. W maswerku krzyż. Witraż składa się z 10 kwater.

Okno drugie od ołtarza głównego poświęcono pamięci kardynała Stefana Wyszyńskiego (il. nr 7).

Jest ono z dołu niewidoczne, ponieważ zasłania je filar. Opisu dokonałam na podstawie projektu³⁷. Niestety, nie zawiera on napisów.

Postać prymasa ukazana jest wraz z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Był on czcicielem Maryi i inicjatorem pielgrzymowania obrazu Matki Boskiej po Polsce. Poniżej znajdują się herby: kardynała Wyszyńskiego oraz miast, z którymi był związany – Lublina, Warszawy i Gniezna.

³⁷ Archiwum rodziny Kulikowskich, projekt witraża (il. nr 4).

Ostatni witraż poświęcony jest papieżowi Janowi Pawłowi II (il. nr 8). W części centralnej postać papieża oraz napis: „Pokój tobie Polsko ojczyzno moja”. Powyżej herb papieski. Poniżej postaci herb Jana Pawła II. W dolnej części herby miast, z którymi związany był Karol Wojtyła: Wadowice, Kraków, Częstochowa. Dwa ostatnie witraże składają się z 15 kwater każdy. Dominuje kolorystyka ciepła – odcienie czerwieni, koloru żółtego, ale także jasny fiolet i zieleń. W maswerkach umieszczono krzyż.

E. Witraże w zakrystii po stronie północnej

W zakrystii witraże znajdują się w siedmiu niedużych oknach. Przedstawiają siedem sakramentów. W pierwszym oknie od ołtarza głównego przedstawiono kapłaństwo, umieszczono tu symbol tego sakramentu i scenę rozesłania apostołów. Drugie okno poświęcono sakramentowi chorych, ukazując symbol sakramentu i scenę namaszczenia chorego. Trzecie okno przedstawia sakrament pokuty, symbol oraz scenę przedstawiającą Marię Magdalenę u stóp Jezusa. Czwarte okno – eucharystia, symbol i ostatnia wieczerza. Piąte okno przedstawia chrzest i bierzmowanie. Po lewej stronie symbol chrztu i chrzest Pana Jezusa, po prawej natomiast symbol bierzmowania oraz scenę Zesłania Ducha Świętego. Okno szóste zawiera napis upamiętniający projektanta i wykonawcę witraży w katedrze: „A.D. 1977. Projekt Z. Kulikowski. Wykonał w Szamotułach Leonard Brzeziński”.

Ostatni siódmy witraż przedstawia sakrament małżeństwa, jego symbol oraz scenę zaślubin Najświętszej Maryi Panny i św. Józefa. Wszystkie te okna utrzymane są w tonacji żółto-brązowej. Scenki figuralne są niewielkie. Projektowano umieszczenie tu także cytatów z Pisma Św., ale nie zostały ostatecznie wykonane.

Niewielkie witraże zostały umieszczone nad każdym wejściem do kościoła. Nad drzwiami głównymi widnieje postać Chrystusa, trzymającego w ręku królewskie, złote jabłko z krzyżem i postać Matki Boskiej odzianej w niebieską szatę. Dominuje tu kolor niebieski i granatowy.

Nad drzwiami bocznymi w nawie południowej umieszczony jest maswerk z dekoracją geometryczną. Dominuje czerwień, fiolet, kolor żółty.

Nad drzwiami bocznymi w nawie północnej również znajduje się kompozycja geometryczna w tonacji biało-niebieskiej.

Witraże geometryczne są też w dwóch zakrystiach pod chórem, w obu nawach. W nawie południowej okno prostokątne z kwadracikami szkła w tonacji żółto-brązowej i białymi kwadratami ułożonymi w kształt krzyża. Po stronie północnej, w zakrystii biskupa, witraż zbudowany z kwadracików w tonacji niebiesko-żółtej. Na ścianie zachodniej są dwa duże witraże geometryczne z motywami gwiazdzistymi, w tonacji żółtej.

Nad emporą południową znajdują się 4 nieduże witraże geometryczne, a pod nią trzy niewidoczne z wnętrza kościoła. Wszystkie utrzymane w ciepłej tonacji.

ZAKOŃCZENIE

Witraże projektu Zdzisława Kulikowskiego w katedrze elbląskiej zawierają bogaty program ikonograficzny i historyczny. Zaznacza się wyraźne zróżnicowanie kolorystyczne, dopasowane do usytuowania okien w kościele. Nawa południowa ma oszklenie w tonacji ciepłej, natomiast nawa północna w chłodnej. Artysta używa mocno nasyconych kolorów, co nadaje wnętrzu nastrojowy charakter. Witraże doskonale współgrają z gotycką architekturą. Wszystkie mają opracowanie malarskie. Wizerunki postaci wyraźnie nawiązują do sztuki bizantyńskiej. Mają wyraziste rysy, duże migdałowate oczy, wyraźnie zaznaczone nosy, zwykle duże usta. Sylwetki postaci są wydłużone i posiadają dość duże stopy i dłonie. Włosy zaznaczone symbolicznie za pomocą grubej kreski. Teksty na witrażach napisane zostały liternictwem stylizowanym na alfabet grecki.

Projektując witraże przez wiele lat artysta wypracował swój własny styl, co widoczne jest także w innych jego projektach, np. w lalkach projektowanych do Teatru Lalkowego „Baj Pomorski” w Toruniu.

Witraże w katedrze św. Mikołaja w Elblągu są niewątpliwie największym dziełem Zdzisława Kulikowskiego, w które włożył całą swoją wiedzę, zdolności artystyczne, ale też całe swoje serce i ogromny nakład pracy. Ostatnie monumentalne projekty elbląskich witraży kończył w zaciszu swojej domowej pracowni przy ul. Piekary 15 w Toruniu będąc już bardzo chorym.

Leonard Brzeziński tak pisze o Zdzisławie Kulikowskim: „Był moim zaprzyjaźnionym projektantem witraży. Wpada mi tutaj wspomnieć, a raczej mocno podkreślić, że nie mieliśmy żadnych zdrażeń. Wspólne działanie było ukierunkowane na jak najlepsze efekty wykonanej pracy. [...] Mój serdeczny przyjaciel Zdzisław, który zajmował się wieloma dziedzinami plastycznymi, gdy się spotkaliśmy, to podkreślał, że jego ulubioną pracą jest projektowanie witraży. Należał do znawców ikonografii katolickiej”³⁸.

Mimo, że praca wypełniała Zdzisławowi Kulikowskiemu każdy dzień od wczesnych godzin rannych do późnego wieczora, uczestniczył on niezwykle aktywnie w kulturalnym życiu Torunia, spotykał się ze znajomymi artystami, był członkiem Klubu Inteligencji Katolickiej (KIK). Każdą wolną chwilę artysta spędzał ze swoją rodziną, która była dla niego niezwykle ważna.

Zdzisław Kulikowski zmarł 2 marca 1988 roku, po długiej i ciężkiej, ale mężnie znoszonej chorobie. Pochowany został na cmentarzu św. Jerzego przy ulicy Gałczyńskiego w Toruniu.

³⁸ L. Brzeziński, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacielu*, Szamotuły 2001, maszynopis.

WITRAŻE PROJEKTU ZDZISŁAWA KULIKOWSKIEGO W KATEDRZE ŚW. MIKOŁAJA W ELBLĄGU

STRESZCZENIE

Zdzisław Kulikowski (ur. 1919 w Wilnie – zm. 1988 w Toruniu), artysta plastyk. W 1951 otrzymał dyplom artysty malarza na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Był artystą wszechstronnie uzdolnionym. Zajmował się projektowaniem wnętrz, zarówno kościelnych, jak i lokali użytkowych, projektował scenografie dla teatru lalek, sporadycznie zajmował się także malarstwem i grafiką. Główną pasją, której poświęcił najwięcej czasu było projektowanie witraży. Początkowo współpracował w tej dziedzinie z Edwardem Kwiatkowskim z Torunia, później wszystkie jego projekty wykonywał Leonard Brzeziński z Szamotuł. Witraże projektu Zdzisława Kulikowskiego znajdują się w wielu kościołach w Polsce, m.in. w Bydgoszczy, Elblągu, Gawłuszowicach, Gdańsku, Lipnie, Sochaczewie Węgorzewie i innych. Do największych realizacji artysty należą projekty witraży dla całego kościoła – katedry św. Mikołaja w Elblągu, którym poświęcił niemal 20 lat. Witraże do katedry realizowane były w latach 1969–1989. Powstawanie kolejnych projektów poprzedzone było liczną korespondencją, spotkaniami i konsultacjami teologicznymi z ówczesnym księdzem infułatem – dr. Mieczysławem Józefczykiem. Witraże zawierają bogaty program ikonograficzny i historyczny. Są to kompozycje głównie figuralne, ale także geometryczne. Obejmują tematykę od Stworzenia Świata przez dzieje Chrystusa do Sądu Ostatecznego. Zawierają sceny z ważnych wydarzeń z historii Polski, Elbląga i Warmii.

ZDZISŁAW KULIKOWSKI'S STAINED GLASS WINDOW DESIGNS IN THE CATHEDRAL OF SAINT NICOLAUS IN ELBLĄG

SUMMARY

Zdzisław Kulikowski (born 1919 in Wilno – died 1988 in Toruń) Visual Artist. In 1951 he graduated from The Faculty of Fine Arts with a Master's Degree in Arts from the University of Nicolaus Copernicus in Toruń. He was an accomplished artist who focused mainly on church interior designs and selected commercial spaces. He configured and designed scenography for the puppet theater „Baj Pomorski” in his home city and sporadically took interest in painting and graphics. He dedicated utmost on his primary passion, which was stained glass design. At the beginning, Zdzisław Kulikowski collaborated with Edward Kwiatkowski, who was also from Toruń and later his designs were invigorated by the works of Leonard Brzezinski from Szamotuły. Zdzisław Kulikowski's stained glass window designs can be conveniently found in a number of churches across Poland including Bydgoszcz, Elbląg, Gawłuszowice, Gdańsk, Lipno, Sochaczew, Węgorzewo and a number of other places. The largest of his projects is the design of the entire stained glass window interior for the Cathedral of Saint Nicolaus in Elbląg which he dedicated 20 years of his life to. These cathedral windows were completed between 1969 and 1989. All information was meticulously gathered from a variety of correspondences, meetings and theological consultations with the Reverend, Dr. Mieczysław Józefczyk. Each stained glass arrangement has its own rich history and unique background. The designs are essentially figural and geometric layouts incorporating the time of Genesis through to the Final Judgment Day, highlighting the life of Christ. They inclusively feature scenes of historical importance for Poland, Elbląg and Warmia.

**GLASMALEREI VON ZDZISŁAW KULIKOWSKI
IN DER ST. NIKOLAUS-KATHEDRALE IN ELBING**

ZUSAMMENFASSUNG

Zdzisław Kulikowski (Geb. 1919 in Vilnius – verst. 1988 in Thorn), bildender Künstler. 1951 erhielt er das Diplom des Künstlers an der Fakultät für bildende Kunst an der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Er war ein vielseitiger Künstler. Kulikowski entwarf Innenarchitektur sowohl für Kirchen als auch für Geschäftsräume, er entwarf Bühnenbilder für das Puppentheater, gelegentlich beschäftigte er sich auch mit Malerei und Grafik. Seine größte Leidenschaft, der er die meiste Zeit widmete, war die Gestaltung von Buntglasfenstern. Zunächst arbeitete er auf diesem Gebiet mit Edward Kwiatkowski aus Thorn zusammen, später setzte alle seine Projekte Leonard Brzezinski aus Samter um. Buntglasfenster von Zdzisław Kulikowski sind in vielen Kirchen Polens zu finden, unter anderem in Bromberg, Elbing, Gawłuszowice, Danzig, Lipno, Sochaczew, Angerburg sowie in anderen Orten. Zu den größten Werken des Künstlers gehören seine Entwürfe der Buntglasfenster für die ganze St. Nikolaus-Kirche in Elbing, an denen er fast 20 Jahre lang arbeitete. Buntglasfenster für die Kathedrale wurden im Zeitraum 1969 bis 1989 umgesetzt. Der Entstehung der nachfolgenden Projekte gingen zahlreiche Korrespondenz, Sitzungen und theologische Beratungen mit dem damaligen Priester im Rang eines apostolischen Pronotars – Dr. Mieczysław Józefczyk voraus. Die Buntglasfenster enthalten ein reiches ikonographisches sowie historisches Programm. Das sind hauptsächlich figurale, aber auch geometrische Kompositionen. Sie umfassen die Thematik von der Erschaffung der Welt über die Geschichte Christi bis hin zum Jüngsten Gericht. In der Glasmalerei werden Szenen dargestellt, die sich auf wichtige Ereignisse in der Geschichte Polens, Elbings und Ermlands beziehen.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum rodziny Kulikowskich.
Archiwum UMK, Teczka osobowa Z. Kulikowskiego, K-24a-125/1964.
Archiwum ZPAP, TeKa Akt Osobowych nr 150 A.Z. Kulikowski, Nr legitymacji 1885.
Brzeziński Leonard, *Zdzisław Kulikowski. Wspomnienie o przyjacielu*, Szamotuły 2001, maszynopis.
Hazar Sławomir, *50-lecie pracy twórczej szamotulskiego artysty witrażysty – Leonarda Brzezińskiego*, w: *Sursum Corda*, Czasopismo parafii kolegiackiej w Szamotułach, nr 7, grudzień 2001.
Józefczyk Mieczysław, *Historia* [Katedry w Elblągu], Oficjalny serwis internetowy Katedry w Elblągu, <http://www.katedra.elblag.opoka.org.pl/> [dostęp: 21.03.2018].
Józefczyk M., *Katedra Świętego Mikołaja w Elblągu*, Bydgoszcz 1999.
Józefczyk M., *Kościół św. Mikołaja w latach 1945–2000*, w: „Rocznik Elbląski” 2006. Numer specjalny, t. 20,
Krystyn M., *Toruński witraż w salonach Artura*, w: *Dziennik Wieczorny*, rok 1 – nr 97, 25.04.1959.
Kościół w Polsce, Wydawnictwo Novum, 1969, opracowanie redakcyjne T. Dobrzeńicki, J. Jankowska, T. Sielski.
Plastyka Toruńska 1920–1965, Katalog Wystawy Monograficznej Środowiska Artystycznego w Toruniu: 1920–1939 i 1945–1965, Toruń 1966.
Witraże Heleny Papee-Bożykowej, Zdzisława Kulikowskiego i Edwarda Kwiatkowskiego, Katalog wystawy, ZPAP – CBWA, Toruń 1959.

ANEKS

Il. nr 1: Zdzisław Kulikowski [zdjęcie z archiwum rodziny Kulikowskich]

Il. nr 2: Zdjęcie obrazu Matki Boskiej Armii Krajowej [archiwum rodziny Kulikowskich]

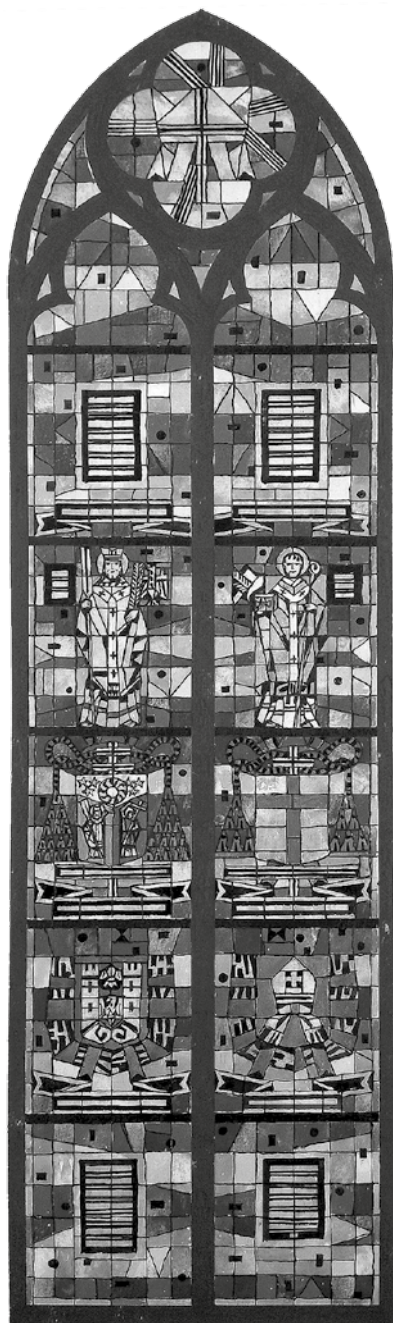
Il. nr 3: projekt witraża z postacią Mikołaja Kopernika [archiwum rodziny Kulikowskich]

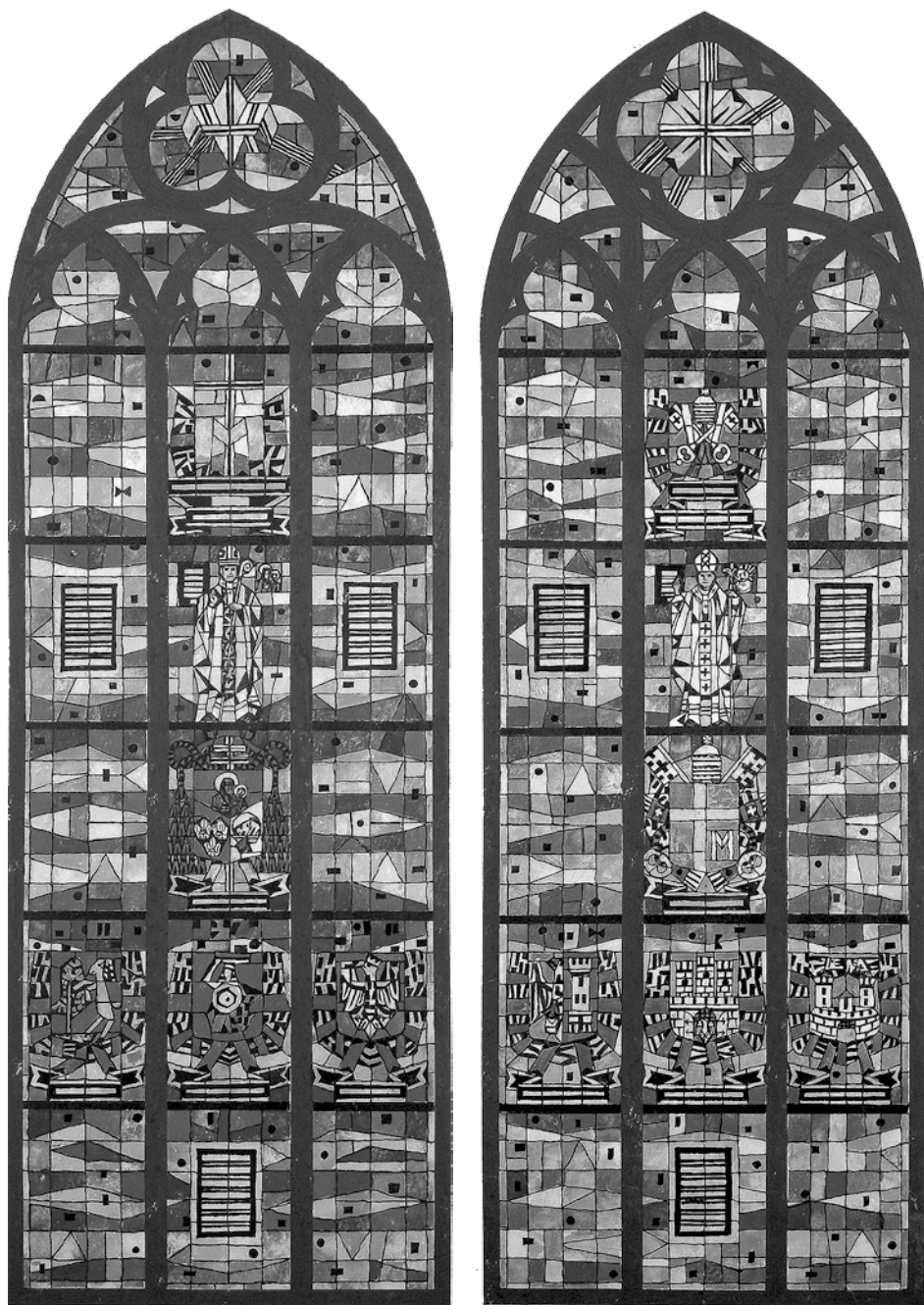
Il. nr 4: projekt witraża z herbami biskupów warmińskich [archiwum rodziny Kulikowskich]

Il. nr 5: projekt witraża z postaciami
św. Jacka i św. Mikołaja

Il. nr 6: projekt witraża z postaciami
św. Wojciecha i św. Brunona

Il. nr 7: projekt witraża z postacią kardynała Stefana Wyszyńskiego

Il. nr 8: projekt witraża z postacią papieża Jana Pawła II